

TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NİN ANA HATLARI

FARUK K. TİMURTAŞ

Türkçe, çeşitli tarihî sebepler ve Türklerin çok geniş bir coğrafi sahaya yayılmış olması dolayısıyla oldukça çok lehçelere ayrılmış bulunmaktadır. «Türkiye Türkçesi» deyimi ile bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ve eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları içindeki Türklerin kullandıkları tarihî ve modern konuşma ve yazı dili kastedilmektedir.

Türkiye Türkçesi terimi yenidir, son zamanlarda ortaya çıkmıştır. Daha önce «türkî», «türkçe», «lisân-i türkî» ve «lisâni osmânî» deyimleri kullanılıyordu. Batı dillerinde de «Türkçe» (Fransızca Turc, İngilizce Turkish, Almanca Türkisch) denince daima «Türkiye Türkçesi», «Osmanlı Türkçesi», ifade ediliyordu. Öbür Türk lehçeleri «Doğu Türkçesi» ve «Şimal Türkçesi» gibi deyimlerle anlatılıyordu. Türk dili üzerindeki araştırmalar ilerledikçe, Türkiye Türkçesi dışında umumî olarak Türkçeyi göstermek için yeni kelimeler kullanıldı; Fransızcada Turk, İngilizcede Turkic kelimeleri ortaya kondu. Böylece ilmî eserlerde turc, turkish, türkisch kelimeleri yanında bizim adlandırmamıza uyularak Fransızcada Turk de Turquie, İngilizcede Turkic of Turkey, Almandada Türkeitürkisch terimleri kullanılmağa başlandı. Fransızcada Prof. Jean Deny ve talebesi Prof. Louis Bazin tarafından Türkiye Türkçesi için «Turquien» (Türkiyece) terimi teklif edilmişse de umumîleşmemiştir.

Türkiye Türkçesi, Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında Batı Türkçesi grubunda yer almaktadır. Bu gruba Güney (Radlof, Ramstedt) ve Güney-Batı (Samoyloviç, Räsänen) diyenler de çıkmışsa da, bugün Batı Türkçesi terimi yerleşmiş bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesi, Oğuz (Türkmen) türklerinin dili olan Oğuzcanın yeni devresinde meydana gelen ve onun Batı kolları arasında bulunan bir dildir. Yeni Oğuzcanın Doğu kolunu Türkmençe, Batı kolunu Azeri Türkçesi ve Türkiye Türkçesi teşkil etmektedir.

Bugünkü (modern) Türkiye Türkçesi için «Yeni Türkçe» (Turc moderne, New Turkish veya Modern Turkish, Neu türkisch) terimi de kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesi'nin tarihî gelişmesini ve devrelerini şöylece belirtebiliriz :

- I. Tarihî Türkiye Türkçesi (XIII.-XX. yüz yıllar)
 1. Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesi (XIII.-XV. yüz yıllar)
 - a. Selçuklu Türkçesi
 - b. Eski Osmanlıca
 2. Osmanlı Türkçesi (XVI.-XX. yüz yıllar)
 - a. Klâsik (Orta) Osmanlıca (XVI.-XIX. yüz yıl ortası)
 - b. Yeni Osmanlıca (XIX. yüz yıl ortası - XX. yüzyıl başı)
- II. Modern (Yeni) Türkiye Türkçesi (XX. yüz yıl)
 - a. Yazı dili (Yeni Türkçe)
 - b. Anadolu halk ağızları

Tarihî Türkiye Türkçesinin ilk devresine Batılı ilim adamları umumiyetle Eski Osmanlıca demektedirler. Bu deyim, Selçuklu zamanı Türkçesini içine almadığı için doğru değildir. Bu devreye Eski Anadolu Türkçesi denmesi de uygun sayılamaz. Çünkü, XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu dışında da (Rumeli, Mısır, Suriye v.s.) yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Tarihî Türkiye Türkçesinin ilk devresi için daha geniş, şümüllü ve toparlayıcı olması bakımından, Eski Türkiye Türkçesi deyiminin kullanılması yerinde olacaktır. Eski Anadolu Türkçesi deyimini, olsa olsa, Selçuklular zamanı Türkçesi için kullanılabilir.

Osmanlıca deyimini de aslında ilmi ve isabetli değildir. Çok yeni olan, 45-50 yıldan beri kullanılan bu deyim, birbirinden farklı iki mânâ ifade etmektedir. Birinci mânâsıyla Osmanlıca, 1299 da kurulan ve 1923 te Cumhuriyetin ilânına kadar devam eden Osmanlı Devleti zamanında kullanılmış bulunan Türkçe demektir. Osmanlıca'nın ikinci mânâsıyla Osmanlı İmparatorluğu devrinin yazı dili kâd edilmektedir. Bugünkü yazı dilinden ayırmak için eski edebî dile Osmanlıca adı verilmiştir. Eski resmî ve edebî dilde Arapça ve Farsçadan gelen kelime ve gramer şekillerine de fazlaca yer verildiği için, Osmanlıca deyiminiyle ayrıca «sade Türkçe» ve «öz Türkçe» görüşüne uymayan anlaşılması güç, ağır bir yazı dili de

anlatılmak istenmektedir. Kelimenin ikinci mânâsından böylece daha dar ve hususî bir üçüncü mânâ doğmuştur. Bu suretle üç değişik mânâ ifade etmesi bakımından Osmanlıca deyimini, Tarihî Türkiye Türkçesinin ikinci devresi için kullanmaktan kaçınmak gerekir. Türk lehçelerine Azerî Türkçesi, Kazan Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kırım Türkçesi gibi yer ve boy adlarına göre ad verildiğine göre, Osmanlı Türklerinin dili olan bu tarihî Türkiye Türkçesi devresine Osmanlı Türkçesi adını vermek doğru bir tercih olur. Esasen Osmanlı Türklerinin dili tarih boyunca hep «Türkî», «Türkçe», «Lisân-ı Türkî» diye adlandırılmış, ancak XIX. yüzyılın ortasından itibaren «Lisân-ı Osmânî» suretinde anılmıştır.

Türkiye Türkçesi'ne Anadolu Halk ağızları ile birlikte Rumeli halk ağızları (Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya Türklerinin konuştuıkları dil yâni Rumeli Türkçesi), Kuzey Irak ve Kuzey Suriye'deki Türklerin, Kıbrıs ve Rodos adalarındaki Türklerin ağızları ve Kırım'ın güney sahilindeki Türklerin dili dahildir. Bâzı araştırmacılar (msl. A. Dilaçar) Oğuz-Bulgar kolundan gelen (Baskakov'un tasnifine göre) ve eski Peçenek-Uz unsurları da taşıyan Gagavuzca ile öbür Balkan Türkçesi ağızlarını (Surguç, Gacal v.b.) da Türkiye Türkçesi İçerisinde gösteriyorlarsa da doğru değildir. Bunlar Batı Türkçesi'nin başka bir lehçesidir.

Eski Türkiye Türkçesi devresinin bellibaşlı mahsulleri XIII. yüzyılda yaşayan Şultan Veled, Ahmed Fakih, Şeyyâd Hamza ve Dehhânî ile Yûnus Emre'nin Selçuklu zamanı Türkçesinin hususiyetlerini de gösteren manzumeleri ile XIV. yüzyılda yetişen Âşık Paşa (Garibnâme), Kadı Burhaneddin (Divan), Mes'ud bin Ahmed (Süheyl ü Nevbahâr, Ferhengenâme-i Sa'dî Tercemesi), Kul Mes'ud (Kelile ve Dimne), Ahmedî (Divan, İskendernâme, Cemşid ü Hurşid), ve XV. yüzyılda yaşayan Süleyman Çelebi (Mevlid), Ahmed-i Dâî (Divan, Çengnâme), Yazıcızâde Mehmed (Muhammediyye), Mercimek Ahmed (Kabusnâme), Şeyhî (Divan, Harnâme, Husrev ü Şîrin), Âşık Paşazâde (Tevârîh-i Âl-i Osman), Ahmed Paşa (Divan), Sinan Paşa (Tazarru'nâme, Maârifnâme, Tezkiretü'l-evliyâ), Hamdullah Hamdi (Yûsuf u Zelihâ), Necâti (Divan) gibi edebiyatçıların eserleridir.

Klâsik Osmanlıca XVI. yüzyılda artık tam olarak teşekkül etmiş olan Divan edebiyatının dilidir. Bu dil Bâki, Fuzûlî, Hayalî, Taşlıcalı Yahya, Nef'î, Şeyhülislâm Yahya, Nâilî, Nâbi, Nedim, Şeyh Galib; Evliyâ Çelebi, Nâimâ gibi büyük sanatkârlar yetiştirmiştir.

Yeni Osmanlıca 1839 Tanzimat hareketinden sonra ortaya çıkan Türk

yenileşme edebiyatının dilidir. Şinasi, Ziya Paşa ve Nâmık Kemâl ile başlar. XIX. yüzyılın sonundaki Servetifünun edebî topluluğu bu dili daha işlenmiş bir hâle getirir. Başlıca temsilcileri Tevfik Fikret, Cenab Şehâbeddin ve Halid Ziya'dır. Yeni Osmanlıca «Yeni Lisan» ve «Millî Edebiyat» cereyanına kadar devam eder (1912) ve yerini «Yeni Türkçe»ye bırakır.

TÜRKÇENİN HUSUSİYETLERİ

1. Türkçe dünya dillerinin tasnifinde eklemeli (iltisâki-agglutinante) diller arasında yer almaktadır. Çekim ve kelime teşkili sırasında kelime kökü değişmez. Ekler getirilmek suretiyle isim ve fiil çekimi yapılır ve kelimeler türetilir.

2. Türkçede çekim ve yapım ekleri daima kelime kökünden sonra gelir. Türkçede ön-ek yoktur. Gramer kategorileri değişiklikleri son eklerle yapılır.

3. Türkçede kelime kökü umumiyetle tek heceli olur. Birkaç yapım eki almış kelimelerde tek heceli köke gitmek çok defa mümkündür. Bu tek heceli kök, umumiyetle fiil köküdür. Mahdud sayıda câmid isimler dışında, prensip itibariyle kelimeler fiil kökünden türemiş kabul edilmektedir.

4. Türkçede, Hind-Avrupa dillerinin aksine, kelime kökü yalın olarak da bulunur. İsim kökü, teklik yalın hali (nominativ), fiil kökü, teklik ikinci şahıs emir sıgasını gösterir. Bunlar için hususî ek kullanılmaz.

5. Türkçede «article» yoktur.

6. Türkçede kelimenin müzekker, müennes ve nötr şekli (gramatikal cins) yoktur.

7. Türkçede kemiyet teklik ve çokluk olmak üzere ikidir, ikili çokluk (tesniye) yoktur. Çokluk tek ekle (-lar, -ler) yapılır. (İyelik ekinde ve fiil çekiminde 2. şahıslarda kalıplaşmış -z eki vardır.)

8. Kelimelerde eklerin sıralanışı kök+ yapım eki+ çekim eki şeklindedir.

9. Türkçede her ekin sadece bir fonksiyonu vardır. Bâzı Hind-Avrupa dillerinde olduğu gibi, bir ek hem kemiyet, hem şahıs, hem hâl bildirmez.

10. Türkçede bir son ek bolluğu vardır, bâzan bir kökle 9-10 ek getirildiği görülmektedir. Türkçe bir «son-ekler dili»dir.

Fiil çatıları da eklerle ifade edildiği için, Türkçede bir kelime ile anlatılan mânâ, başka dillerde ancak bir cümle ile ifade edilir.

11. Türkçede fiil çekiminde bâzı Batı dillerinde olduğu gibi her şahıs için sığa ve şahsı gösteren ayrı ayrı ekler değil, bütün şahıslar için tek sığa eki kullanılır; şahıs ekleri sığa ekinden sonra gelir.

12. Türkçede hiçbir kaidenin hemen hemen hiç istisnası yoktur. Türk dili gramer bakımından tam bir intizama sahiptir.

13. Türkçenin morfolojik sistemi çok açıktır. Kelimeyi teşkil eden unsurlarda bir değişmezlik ve istiklâl vardır. Kolayca eklere ayrılabilir (çizgi arasında gösterilen) Türkçe kelimeler mozaik benzetilebilir (J. Deny).

14. Fonetik hususiyetlerin en önemlisi, kelimelerde mutlak surette bir vokal uyumu bulunmasıdır. Türkçede bir kelimenin ilk hecesinde kalın vokal varsa öbürlerinde de ince vokal bulunur.

15. Türkçede vokaller arasında yuvarlaklık düzlük bakımından da bir uyum vardır. Bir kelimenin ilk hecesinde düz bir vokal varsa, ondan sonraki hecelerde ya düz geniş (a, e), yahut yuvarlak-dar (u-ü) vokali bulunur. Bu ahenk kanununa göre vokallerin kelime içerisinde sıralanışı şöyledir :

Düz vokaller		Yuvarlak vokaller		
	<i>İlk hecede</i>	<i>Sonraki hecelerde</i>	<i>İlk hecede</i>	<i>Sonraki hecelerde</i>
Geniş	a	a, ı	o	u, a
	e	e, i	ö	ö, e
Dar	ı	ı, a	u	u, a
	i	i, e	ü	ü, e

Bu sıralanıştan Türkçede o, ö vokallerinin ancak ilk hecede bulunabileceğini, daha sonraki hecelerde bulunamayacağı anlaşılmaktadır.

16. Konsonantlar bakımından hususiyet kelime içinde yanyana bulunan iki konsonantın sadalı (sonore) olup olmama yönünden benzeşmesidir. İç seste (médial) karşılaşan akıcı (liquide) olmayan konsonantlar

ya sadalı (sonore), veya sadasız (sourde) olurlar. Biri sadalı, biri sadasız olamaz.

17. Türkçede uzun vokal yoktur. Türkiye Türkçesinin Osmanlıca devresinde pek çok kullanılan ve bir kısmı modern devreye de gelen uzun vokalli kelimeler, ya arapça ve farsça menşelidir: târih, şâir, câhil; sine, perîşân, vazîfe; tûl, rûşen, vüzûh gibi.

18. Türkçede iki vokal yanyana bulunamaz, hiatus yoktur. İki vokal bir arada telaffuz edilemediği için araya yardımcı konsonant girer.

19. Türkçede ince «l» yoktur. Bu ses sadece yabancı asıllı kelimelerde görülür: hayâl, lâyıık, halâ, Alpler, vâls, plân, gibi.

20. Türkçede Arapçadaki hemze ve ayın harflerinin gösterdiği gırtlak (laryngale) konsonantları ile ط، ظ، ط، ض، ص، ذ، ح، ث harflerinin karşılığı olan sesler yoktur. Arapça asıllı kelimelerde görülen gırtlak konsonantları ya düşer, yahut kendinden önceki vokali uzatır; diğerleri normal şekilde telaffuz edilir.

Başta hemze ve ayın düşer: ilm-ilim, amel-amel, unsur-unsur; asıl-asıl, emr-emir, ikrâm-ikram, üslûb-üslûb gibi. Ortada hece sonunda bulunuyorsa kendinden önceki vokali uzatır, hece başında bulunuyorsa kelimeyi Türkçeye göre değişik şekilde heceye böler: ma'nâ-mânâ, me'mûr-memur meb'ûs-mebus, neş'e-neşe gibi. Sonda hemzeler unumiyetle düşer, ayınlar yarı telaffuz edilir: mâni', feci', sun' gibi.

21. Türkçede f, h, j, v sesleri yoktur; f sesi sadece taklidî (onomatopée) kelimelerde ve nidalarda görülür: fıslamak, üfürmek; of, öf gibi. v'lerin bir kısmı b'den, bir kısmı g'den gelişmiştir: var-<bar-, ver-<bir-, ev<eb; güvercin <gügercin, döv-<döğ- gibi.

22. Türkçede kelime başında c, l, m, n, r, z sesleri bulunmaz *nine* ve *ne* ile yapılan kelimeler (nerede, niçin, nereye, nite, nice, nasıl) müstesnadır.

23. Türkçede kelime sonunda b, c, d, g sesleri bulunmaz. Yabancı asıllı kelimelerdekiler p, ç, t, k şeklinde telâffuz edilirler: kitâb-kitap, ihtiyâc-ihtiyaç, ferd-fert, reng-renk gibi.

24. Türkçede birbirinin aynı iki konsonant bulunamaz. Arapça asıllı kelimelerde ancak çift konsonant (şedde, teşdid) vardır: dikkat, şiddet, ressam, hassâs gibi.

25. Türkçede üç konsonantın (msl. kuvartz'da olduğu gibi) yanyana bulunması imkânsızdır.

26. Türkçede hece başında herhangi iki konsonant yanyana bulunmaz. İki konsonantla başlayan kelimeler Batı menşelidir: tren, program, telgraf bravo, spor, stad, klüp, gri gibi.

27. Türkçede hece sonunda -lk (kalk, ilk), -lp (alp, kulp), -nt (ant kurt), -rç (burç, sürç), -rk (kürk, türk), -rp (sarp, serp), -rs (ters), -rt (kart, kurt, sert, yurt), -st (ast, üst) konsonant gurupları dışında konsonant gurupları bulunamaz. Bu guruplar dışındaki bütün guruplar Türkçeye yabancıdır. Arapçadan : kalb, aks, nakl, setr, cezb, felc, medh.

Farsçadan: mert, rind, çeşm, çift.

Batı dillerinden: lüks, dans, viñç, film, ekstra.

28. Türkçede vurgu (accent) umumiyetle kelimenin son hecesindedir. Bâzı hallerde ve bâzı eklerde vurgu sondan bir veya birkaç önceki hece üzerinde olabilir. Kelime guruplarında vurgu çok defa birinci kelime üzerindedir. Cümle vurgusu normal olarak yüklem (predikat) üzerindedir. Bâzan cümlelerin başka unsur üzerine götürülebilir ve bu unsur cümle düzeni değiştirilerek yükleme yaklaştırılır.

29. Sentaks bakımından en mühim hususiyet belirten ve sıfatın belirtilenden önce gelmesidir. İsim ve sıfat tamlamalarında belirten ve belirtilenin sırası Arapça, Farsça ve birçok Batı dillerine göre terstir. Cümlede tâli' unsurlar da esas unsurdan önce gelir.

30. Türkçede sıfatlar ister sıfat tamlamalarında bulunsun, ister predikat durumunda olsunlar (épithète veya attribut) hiç bir zaman değişmezler. Türkçede sıfatlar değişmez (invariable) kelimelerdir.

31. Cümlede fâil başta, fiil sonda yer alır; tamlayıcılar ve zarflar arada bulunurlar.

32. Türkçede *ki* (*kim*) dışında bağlama edatı pek yoktur. Fakat Arapça ve Farsça asıllı bağlama edatları geniş ölçüde kullanılmıştır.

33. Türkçede *ki* (*kim*) dışında bağlama (relatif) zamiri de yoktur. Mesela Fransızcanın relatif zamirleri ile kurulan cümleler Türkçede partisiplerle ifade edilir.

34. Türkçede şart ve ki'li cümle dışında birleşik cümle yoktur. Subordonné cümleler Türkçede, Partisip ve gerindiumlu yan cümlecik (veya guruplarla) anlatılır.

ALFABE

35. Türkiye Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesine Osmanlıca devirlerinde Arap harfli yazı kullanılmıştır. Farsçada olduğu gibi bu yazıya p (پ), ç (چ), j (ج), ve g (گ) harfleri ilâve edilmiştir.

36. Lâtin yazısından alınan Modern Türk yazısı 29 harften meydana gelmektedir.

A, B, C, Ç, D, E, F, G, Ğ, H, I, İ, J, K, L, M, N, O, Ö, P, R, S, Ş, T, U, Ü, V, Y, Z.

Bunlardan Ç, Ğ, I, Ö, Ş, Ü harfleri Türk alfabesine mahsus harflerdir, lâtin yazısını kullanan öbür milletlerin alfabelerinde yoktur. Bâzi harflere işaret ve nokta eklemek suretiyle meydana getirilmiştir. Lâtin harflerinden Q ve X Türk alfabesine alınmamıştır.

37. Modern Türk alfabesinde sesliler (vokaller) ile sessizler (konsonantlar) tamamiyle ayrılmıştır. Şu harfler vokalleri gösterir: a, e, ı, i, o, ö, u, ü.

38. Sessizlerden k harfinin kalın (ka ق) ve ince (ke ك) şekilleri yeni yazıda yoktur. Tek şekil mevcuttur. Arapça ve Farsçada bulunan ve Osmanlıcada kullanılmış olan çeşitli s sesleri (ص، س، ش) h sesleri (ح، خ، ه) t sesleri (ط، ت، ث) z sesleri (ظ، ز، ذ) yeni yazıda tek harflerle gösterilmiştir. Yeni Türk alfabesinde ayın (ع) ve hemze için de ayrı harf kullanılmamıştır.

FONETİK

39. Türkçede sekiz vokal vardır. Bunlar şöyle bir tablo ile gösterilebilir :

	<i>Düz</i>		<i>Yuvarlak</i>	
	Geniş-Dar		Geniş-Dar	
Kalın	a	ı	o	u
İnce	e	i	ö	ü

Ayrıca halk ağızlarında umumiyetle i'den gelişmiş bir kapalı e (é) bulunmaktadır.

40. Türkçedeki konsonantlar şöyle bir tabloda hulâsa edilebilir:

	Katı Konsonantlar				Akıcı konsonantlar	
	Patlayıcı		Sızıcı		Patlayıcı	Sızıcı
	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	
Dudak	b	p	v	f	m	-
Diş	d	t	z	s	-	l
	c	ç	j	ş	n	r
Damak	g	k	ğ	-	ñ	y
Gırtlak	-	-	-	h	-	-

ñ konsonantı n ile g arası genizden gelen bir sestir, Türkçeye mahsustur.

MORFOLOJİ

41. Türkçede isim çekiminde her hal için ayrı ek kullanılmıştır.

akkuzatif	: -ı, -i	: at-ı, el-i
datif	: -a, -e	: baş-a, ev-e
lokatif	: -da, -de	: okul-da, göz-de
ablatif	: -dan, -den	: sol-dan, içeri-den
genitif	: -ın, -in	: kitab-ın, kalem-in

42. İyelik (mülkiyet) için sıfat ve edat mahiyetinde kelimeler değil ekler kullanılmaktadır: baş-ı-m, el-i-n, kol-u, kapı-sı; göz-ü-müz, bilgi-niz, düşünce-leri gibi.

43. Türkçenin fiil çekimi son derece zengindir. Bir fiilin beşi zaman (ihbârî, temporel), dördü tasarlama (inşâî, modal) olmak üzere dokuz sığısı vardır. Ayrıca fiillerin hikâye (perfectif), rivâyet (narratif), şart (conditionnel) olmak üzere üç tarzını ifade eden birleşik şekilleri de vardır.

BASİT ÇEKİM

Bildirme (temporel) sıgaları :

Görülen geçmiş zaman (praeterite)

gel-di-m	gel-di-k
gel-di-n	gel-di-niz
gel-di	gel-di-ler

Anlatılan geçmiş zaman (dubitatif)

gel-miş-im	gel-miş-iz
gel-miş-sin	gel-miş-siniz
gel-miş	gel-miş-ler

Geniş zaman (aoriste) :

gel-ir-im	gel-ir-iz
gel-ir-sin	gel-ir-siniz
gel-ir	gel-ir-ler

Şimdiki zaman (présent) :

gel-iyor-um	gel-iyor-uz
gel-iyor-sun	gel-iyor-sunuz
gel-iyor	gel-iyor-lar

Gelecek zaman (futura) :

gel-ecek-im	gel-ecek-iz
gel-ecek-sin	gel-ecek-siniz
gel-ecek	gel-ecek-ler

Tasarlama (modal) sıgalar : Tasarlama sıgaları (modal) :

Temenni - Şart (desideratif) :

gel-se-m	gel-se-k
gel-se-n	gel-se-niz
gel-se	gel-se-ler

İstek (iltizâmî, optatif) :

gel-eyim	gel-elim
gel-e-sin	gel-e-siniz
gel-e	gel-e-ler

Gereklilik (vücup, nécessitatif) :

gel-meli-y-im	gel-meli-y-iz
gel-meli-sin	gel-meli-siniz
gel-meli	gel-meli-ler

Emir (impératif) :

gel	gel-in ve gel-iniz
gel-sin	gel-sin-ler

BİRLEŞİK ÇEKİM

Hikâye tarzı :

Görülen geçmiş zaman :

gel-di-y-dim	gel-di-y-dik
gel-di-y-din	gel-di-y-diniz
gel-di-y-di	gel-di-y-diler

Anlatılan geçmiş zaman :

gel-miş-dim	gel-miş-tik
gel-miş-din	gel-miş-diniz
gel-miş-di	gel-miş-diler

Geniş zaman :

gel-ir-dim	gel-ir-dik
gel-ir-din	gel-ir-diniz
gel-ir-di	gel-ir-diler

Şimdiki zaman :

gel-iyor-dum	gel-iyor-duk
gel-iyor-dun	gel-iyor-dunuz
gel-iyordu	gel-iyor-dular

Gelecek zaman :

gel-ecek-tim	gel-ecektik
gel-ecek-tin	gel-ecek-tiniz
gel-ecek-ti	gel-ecek-tiler

Temenni-Şart :

gel-se-y-dim	gel-se-y-dik
gel-se-y-din	gel-se-y-diniz
gel-se-y-di	gel-se-y-diler

İstek :

gel-e-y-dim	gel-e-y-dik
gel-e-y-din	gel-e-y-diniz
gel-e-y-di	gel-e-y-diler

Gereklilik :

gel-meli-y-dim	gel-meli-y-dik
gel-meli-y-din	gel-meli-y-diniz
gel-meli-y-di	gel-meli-y-diler

Emir :

yok.

Rivayet tarzı :**Görülen geçmiş zaman :**

yok

Anlatılan geçmiş zaman :

gel-miş-mişim	gel-miş-mişiz
gel-miş-mişsin	gel-miş-mişsiniz
gel-miş-miş	gel-miş-mişler

Geniş zaman :

gel-ir-mişim	gel-ir-mişiz
gel-ir-mişsin	gel-ir-mişsiniz
gel-ir-miş	gel-ir-mişler

Şimdiki zaman :

gel-iyor-muşum	gel-iyor-muşuz
gel-iyor-muşsun	gel-iyor-muşsunuz
gel-iyor-muş	gel-iyor-muşlar

Gelecek zaman :

gel-ecek-mişim
gel-ecek-mişsin
gel-ecek-miş

gel-ecek-mişiz
gel-ecek-mişsiniz
gel-ecek-mişler

Temennî-Şart :

gel-se-y-mişim
gel-se-y-mişsin
gel-se-y-miş

gel-se-y-mişiz
gel-se-y-mişsiniz
gel-se-y-mişler

İstek :

gel-e-y-mişim
gel-e-y-mişsin
gel-e-y-miş

gel-e-y-mişiz
gel-e-y-mişsiniz
gel-e-y-mişler

Gereklilik :

gel-meli-y-mişim
gel-meli-y-mişsin
gel-meli-y-miş

gel-meli-y-mişiz
gel-meli-y-mişsiniz
gel-meli-y-mişler

Emir :

(yok)

Şart tarzı :

Görülen geçmiş zaman :

gel-di-y-sem
gel-di-y-sen
gel-di-y-se

gel-di-y-sek
gel-di-y-seniz
gel-di-y-seler

Anlatılan geçmiş zaman :

gel-miş-sem
gel-miş-sen
gel-miş-se

gel-miş-sek
gel-miş-seniz
gel-miş-seler

Geniş zaman :

gel-ir-sem
gel-ir-sen
gel-irse

gel-ir-sek
gel-ir-seniz
gel-ir-seler

Şimdiki zaman :

gel-iyorsam	gel-iyor-sak
gel-iyor-san	gel-iyor-sanız
gel-iyor-sa	gel-iyor-salar

Gelecek zaman :

gel-ecek-sem	gel-ecek-sek
gel-ecek-sen	gel-ecek-seniz
gel-ecek-se	gel-ecekseler

Temennî-Şart :

(yok)

İstek :

(yok)

Gereklilik :

gel-meli-y-sem	gel-meli-y-sek
gel-meli-y-sen	gel-meli-y-seniz
gel-meli-y-se	gel-meli-y-seler

Emir :

(yok)

44. Fiil çekiminde umumiyetle teklik 3. şahısta şahsı gösteren ayrı bir ek kullanılmaz. Yâni, fiil tabanına sıgayı gösteren ek getirilince teklik 3. şahıs şekli ortaya çıkar. Bâzan kuvvetlendirmek için -dır eki ilâve edilir: gel-miş-dir, geliyor-dur, gel-ecek-dir gibi.

45. Fiil çekiminde iki çeşit şahıs eki kullanılır. Görülen geçmiş zaman ve temennî-şart sıgalarında kullanılan şahıs ekleri çokluk 1. şahıs hâriç, iyelik eklerinden gelmiştir :

-mî	-k
-ñ	-niz
-	-ler

Öbür sıgalarda kullanılan şahıs ekleri ise, şahıs zamiri menşelidir :

-im	-iz
-sin	-sınız
--	-ler

46. Bildirmenin şimdiki zaman-geniş zaman sigalarındır, fiilinde kullanılan ikinci çeşit şahıs ekleri ile yapılır :

güzel-im	güzel-iz
güzel-sin	güzel-siniz
güzel-dir	güzel-dirler

Bildirme öbür zaman ve sigaları cevherî fiil (isim fiili) i-mek ile teşkil edilir.

47. Türkçe çeşitli partisipler (sıfat fiiller) kullanılmaktadır :

Geniş zaman partisipleri :

-dık, -dik: tanı-dık adam, beklenme-dik hadise,

-mış, -miş: aldatıl-mış kimse, verilmiş söz

Geniş zaman ve şimdiki zaman partisipleri :

-ar, -er: ak-ar su, geç-er akçe.

-ır, -ir: yapılır iş, güvenil-ir arkadaş

-maz, -mez: çık-maz sokak, bit-mez yol,

-an, -en: koş-an çocuk, beklen-en mektup

Gelecek zaman partisipi :

-acak, -ecek: yapıla-acak iş, diy-ecek söz

48. Türkçede fazla sayıda zarf-fiil (gerundium) vardır :

Zaman gerundiumları :

-ınca, -ince: bak-ınca, gel-ince

-dukça, -dükçe: yaşa-dıkça, gel-dikçe

-dığında, -diğinde: uğra-dığında, gittiğinde

-alı, -eli: kazan-alı, gör-eli

-madan, -meden: başla-madan, öl-meden

Hal gerundiumları :

-a, -e: koş-a koş-a,

-arak, -erek: yaz-arak, gül-erek

-madan, -meden: kız-madan, düşün-meden

-maksızın, -meksizin: konuşmaksızın, ver-meksizin

-ken: kaçıyor-ken, gider-ken

-ıp, -ip, -up, -üp: yaz-ıp, bi-ip

KELİME YAPIMI

48. Türkçede de yeni kelimeler ya türetme (dérivation) veya birleştirme (terkip, composition) yoluyla meydana getirilir.

Birleşik (mürekkep, composé) isimler isim ve sıfat tamlamaları durumunda veya edat, zarf ve isim grubu şeklinde olurlar: ayakkabı, boğ-boğaz sabaha karşı, en çok, cana yakın gibi. Birleşik fiiller ise, zarf ve isim gruplarıyla, yahut yardımcı fiillerle veyahut iki fiilin birleşmesiyle yapılır: üzerine düşmek; can atmak, postu sevmek, ayağa düşmek, gözünde tütme, gözden düşmek; baş etmek; vermek verişirmek, kırıp dökmek gibi.

49. Türemiş (müştak, dérivé) kelimeler, bir bir kelime kökü ile bir yapım ekinden meydana gelirler. Türkçede, yukarıda da işaret edildiği gibi sadece son-ek (suffixe) bulunmaktadır. Türkçedeki kelime yapma ekleri işlek, az işlek ve işlek olmayan ekler olmak üzere üç çeşittir.

Türkçede kelime yapma ekleri, ilâve edildikleri köklere ve meydana getirdikleri kelimelerin isim veya fiil oluşlarına göre dörde ayrılırlar :

İsim köküne getirilip isim yapan ekler

İsim köküne getirilip fiil yapan ekler

Fiil köküne getirilip isim yapan ekler

Fiil köküne getirilip fiil yapan ekler

50. İsimden isim yapan ekler; (Denominal isimler) :

-lık, -lik eki: arkadaş-lık, diken-lik, gömlek-lik

-cı, -ci eki: boya-cı inat-çı

-daş, -deş eki: yol-daş, gönül-deş

-lı, -li eki: sabır-lı, Ankara-lı, şeker-li

-sız, -siz eki: mânâ-sız, lezzet-siz.

-ca, -ce eki: ayrı-ca, Türk-çe, iyi-ce

50. İsimden fiil yapan ekler; (Denominal fiiller)

-la, -le eki: baş-la-mak, süs-le-mek

-lan, -len eki: yaş-lan-mak, ev-len-mek

-laş, -leş eki: koyu-laş-mak, güzel-leş-mek

-ar, -er eki: mor-ar-mak, göğ-er-mek, ev-er-mek

-sa, -se eki: su-sa-mak, garip-se-mek

51. Fiilden isim yapan ekler (Deverbal isimler)

-mak, -mek eki: yaz-mak, bil-mek

- ma, -me eki: ara-ma, düşün-me, araştır-ma
 -ış, -iş eki: sat-ış, gel-iş
 -gı, -gi (-kı, -ki): sar-gı, bil-gi, at-kı, iç-ki
 -ım, -im eki: al-ım giy-im
 -ak, -ek eki: dur-ak, ölç-ek
 -ı, -i eki: yaz-ı, çevir-i
 -ınç, -inç, -ç eki: kork-unç, gül-ünç, kazan-ç, sevin-ç
 -n eki: ak-i-n, ek-i-n
 -ıcı, -ici: yırt-ıcı, geç-ici
 -k eki: aç-ı-k, del-i-k, iste-k
 -gan, -gen (-kan, -ken): sokul-gan, çekin-gen, çalış-kan, giriş-ken
 -gın, -gin (-kın, -kin): dal-gın, gir-gin, bas-kın, seç-kin

52. Fiilden fiil yapma ekleri (Deverbal fiiller) :

- n- (dönüştürme) : yıka-n-, giy-i-n-
 -l- ve -n- (passiflik) sat-ıl-, ver-i-l-, oku-n, bil-i-n-
 -ş- (işdeşlik) : yaz-ı-ş-, sev-i-ş-
 -t- (faktitif) : oku-t-, anla-t-, ak-ı-t-
 -ır, -ir (faktitif) : kaç-ır-, geç-ir-;
 -dır, -dir (faktitif) yaz-dır-, bil-dir-
 -ma, -me (menfilik) : yap-ma, ver-me-

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

53. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin fonetik bakımından gösterdiği en önemli hususiyet, yuvarlaklık-düzlük bakımından vokal uyumunun zayıf olması ve vokallerde umumiyetle bir yuvarlaklaşma temayülünün bulunmasıdır :

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bir kısım ekler daima yuvarlak vokallidir. Bu eklerin bir kısmı aslında da yuvarlaktır :

-up, -üp	: Gerundium eki	: bak-up, gir-üp gibi.
-dur, -dür	: Faktitif eki	: yag-dur, bil-dür gibi.
-ur, -ür	: Faktitif eki	: ir-ür, geç-ür, yit-ür gibi.
-gür	: Faktitif eki	: ir-gür, dir-gür gibi.
-sun, -sün	: Emir eki	: agla-sun, gel-sün gibi.
-dur, -dür	: Bildirme eki	: tapun-dur, senün-dür gibi.
-duk, -dük	: Partisip eki	: aşdug-um, bindüg-i gibi.

Bir kısım ekler ise sonradan yuvarlaklaşmıştır. Bu ekler şunlardır: -(u)m, -(ü)m; -(u)muz, -(ü)müz: İyelik eki: kat-um, el-üm; baş-umuz, iç-ümüz gibi.

- (u)ñ, -(ü)ñ; -nuñ, -nüñ : İyelik eki: ad-uñ, iş-üñ gibi.
 -(u)ñ, -(ü)ñ; -nuñ, -nüñ : Genitif eki: at-uñ, iş-üñ gibi.
 -lu, -lü; -suz, -süz : Sıfat yapma eki: yaş-lu, çeşme-lü, ilan-suz, diken-süz gibi.
 -dum, -düm : Geçmiş zaman eki: yaz-dum, ir-düm gibi.
 -duñ, -dün : Geçmiş zaman eki: kal-duñ, geç-dün gibi.
 -duk, -dük : var-duk, gel-dük gibi.
 -uz, -üz : Bildirme eki: perîşân-uz, kem-üz gibi.
 -a-vuz, -e-vüz : İstek şahıs eki: kurtıl-avuz, gel-evüz gibi.
 -vuz, -vüz : Şartta 1. şahıs eki: ol-sa-vuz, gel-se-vüz gibi.
 -ur, -ür : Muzari eki: al-ur, bil-ür gibi.
 -u, -ü : Gerundium eki: ağla-y-u, gözle-y-ü gibi.

Bir kısım ekler ise daima düz vokal taşımaktadır. Bu ekler aşağıda gösterilmiştir :

- ı, -i : Akkuzatif eki: kol-ı, göz-i gibi.
 -ı, -i : İyelik eki: söz-i gibi.
 -sı, -si : İyelik eki: kapu-sı, gözgü-si gibi.
 -mı, -mi : Soru eki: buldı mı, bu mıydı gibi.
 -dı, -di : Geçmiş zaman eki: otur-dı, gör-di gibi.
 -cı, -ci : İsimden isim yapma eki: ok-çı, yol-çı gibi.
 -mış, -miş : Anlatılan geçmiş zaman eki: bul-mış-am, göyin-miş gibi.
 -sın, -sin : Fiil çekiminde 2. şahıs eki: bulur-sın, görür-sin gibi.
 -sın, -sin : Bildirme 2. şahıs eki: gözüm nuri-sın, eyü-sin gibi.
 -sız, -siz : Fiil çekiminde 2. şahıs eki: bula-sız, düze-siz gibi.
 -sız, -siz : Bildirme 2. şahıs eki: dermanlarum-sız, eyü-siz gibi.
 -gıl, -gil : Emir 2. şahıs eki: tut-gıl, gör-gil gibi.
 -ıcı, -ici : Fiilden isim yapma eki: tur-ıcı, gül-ici
 -ınca, -ince : Gerundium eki: ol-ınca, gör-ince gibi.

Bir kaç ekte ise vokal umumiyetle düz, nadiren yuvarlaktır. Bu ekler şunlardır :

- (i)n, -(i)n : Dönüştülük eki: ur-ın-dı, dög-in-di gibi.
- (i)l, -(i)l : Passiflik eki: yan-ıl-mış, ört-il-e gibi.
- (i)ş, -(i)ş : İşdeşlik eki: sor-ış-dı, gül-iş-di gibi.
- lık, -lik : İsimden isim yapma eki: togrı-lık, kendü-li gibi.

54. Şahıs zamirlerinden bugüne göre, en fazla değişik manzara göstereni 3. şahıs zamiri ol'dur: ol, a-nı, an-a, an-da, an-dan, an-un, an-ca İşaret zamirlerinin çokluğu bular, şular, olar şeklindedir; bular-ın, bir de bunlar şekli vardır.

55. Görülen geçmiş zaman ve dilek-şart dışındaki sıgalarda kullanılan ve zamilerden gelişmiş olan ekler bugüne göre biraz değişiktir.

- am, -em : 1. şahıs eki (Bugün, -ım, -im, -um, -üm şeklinde)
- van, -ven : » (Bugün kullanılmaz)
- ın, -in : » (Bugün Azeri lehçesinde)
- sın, -sin : 2. şahıs eki (Bugün -sın, -sin; -sun, -sün şeklinde)
- dur, -dür : 3. şahıs eki (Bugün -dır, -dir, -dür, -dür şeklinde)
- durur : 3. şahıs eki (Bugün kullanılmıyor)
- uz, -üz : Çokluk 1. şahıs eki (Bugün -ız, -iz, şeklinde)
- vuz, -vüz : » (Bugün kullanılmaz)
- sız, -siz : Çokluk 2. şahıs eki (Bugün -sınız, -sınız şeklinde)

56. Gelecek zaman çekim eki -ısar, -iser'dir. Bugünkü -acak, -ecek eki partisip olarak kullanıldı.

57. Şimdiki zaman eki -yor eki mevcut değildir. Şimdiki zaman için ayrı bir ek kullanılmaz. Bu zaman muzarî ve istek ile ifade edilir.

58. Emir sıgasının çekimi bugüne göre değişiktir: gel-eyin, gel-gil, gel-sün, gel-elüm, gel-ün ve gel-ünüz, gel-zünler.

59. İstek çekimi de biraz değişiktir: gel-e-m, gel-e-sin, gel-e; gel-e-vüz, gel-e-siniz, gel-e-ler.

60. Gereklilik sıgası için hususî bir ek yoktur. (Bugün -malı, -meli), -sa gerek şekli kullanılmıştır: gel-se-n, gerek, gel-se-k gerek gibi.

61. Gerundiumlardan -ınca, -ince bugünkü -incaya kadar mânâsını verir: sen gel-ince ben giderim, sen gel-inceye kadar ben giderim» gibi.

62. Gerundium eki -ıcağ, -iceğ ve genişlemiş şekli -ıcağaz (-ıcağız), -iceğez (-iceğiz) «-ınca, -dığı zaman» mânâsındadır. Bugün kullanılmaz: bul-ıcağ, gel-iceğ, diy-iceğiz, vir-iceğiz gibi.

63. Atıf gerundiumu -up, -üp ekinin genişlemiş şekilleri -üban, -üben, -ubanı, -übeni, bugün kullanılmaz: yaz-uban, gel-üben, geç-übeni gibi.

64. Eski Anadolu Türkçesi'nde bulunan Türkçe asıllı birçok kelime bugün kullanılmamaktadır.

OSMANLI TÜRKÇESİ

Osmanlıca'yı anlamak için, Arapça ve Farsçanın gramerlerini tamamiyle bilmek gerekli değildir. Ancak Türkçede kullanılan şekillerin bilinmesine lüzum vardır. Bunlar isim ve sıfat tamlamaları, birleşik isim ve sıfatlarla bağlama edatları ve Arapçanın her türlü masdarları ile çokluk şekilleridir. Burada bunların başlıca kaideleri toplu olarak görülecektir. Türkçe unsurlar, bugünkü dilin grameri olduğu için gösterilmeyecektir.

Yazı

65. Osmanlıcada yazı olarak arap harfleri kullanılmıştır. Bu harfler Arapça, Farsça ve Türkçede ortaklaşa kullanılmakla beraber, bâzı işaretlerle şekiller ve umumiyetle imlâ ve yazı sistemleri değişik olduğu için, eskiden kullanılan yazıya «Arap harfli Türk yazısı» demek doğrudur. Bu yazı için «eski yazı» veya «eski harfler» deyimleri kullanılmaktadır. Arap harfli Türk yazısı biri birleşik olmak üzere 32 harften meydana gelmektedir :

re	zel	dal	hı	ha	çim	cim	se	te	pe	be	elif
ر	ذ	د	خ	ح	چ	ج	ث	ت	پ	ب	ا
fe	gayın	ayın	zı	tı	dad	sad	şin	sin	je	ze	
ف	غ	ع	ظ	ط	ض	ص	ش	س	ژ	ز	
ye	lâm-elif	he	vav	nun	mim	lâm	kef	kaf			
ی	لا	هـ	و	ن	م	ل	ك	ق			

A r a p ç a U n s u r l a r

Osmanlıcada pek çok arapça kelime kullanılmıştır. Bunların büyük bir kısmı umumiyetle isim ve sıfatlardır. İsim, sıfat ve yine isim durumunda olan masdarların yalnız aslı olanları değil, bütün çeşit ve şekilleri dilimize girmiş bulunmaktadır. Fazla olmamakla beraber, bâzı edatlar ve bunlarla yapılan şekillerle isim ve sıfat tamlamaları da kullanılmıştır. Osmanlıcada arapça fiiller yer almamıştır. Osmanlıcada kullanılmış Arapça isim ve isim mahiyetindeki kelimelerin çeşidi 12'dir.

İsim :

66. Çeşitli vezinlerde aslı harfleri üçlü, dördlü, beşli isimler kullanılmıştır :

kamer, secer, kalem (fa'al); sems, lahm (fa'l), hardal (fa'lel), bülbül (fu'lul), dirhem (fi'lel) gibi.

Masdar

67. Osmanlıcada Arapçanın bütün masdarları kullanılmıştır. Bunlar semaî (işitilerek öğrenilen, bir kaideye bağlı olmayan) mücerred sülâsi masdarlarla, mimli masdarlar ve mezîdüñfiñ (kıyasî, kaideye bağlı) masdarlardır. Sülâsî (üçlü, aslı harfleri üç olan) masdarların kırka yakın vezni vardır. Büyük bir kısmı Osmanlıcada yer almıştır: darb (fa'l), hırs (fi'l), sulh (fu'l), taleb (fa'al), sığar (fi'al), rağbet (fa'let), hilkat (fi'let), ruhsat (fu'let), sükût (fu'ül), suhûnet (fu'ület), cevâb (fa'âl), nizâm (fi'âl), humâr (fu'âl), cehâlet (fa'âlet), ziyâret (fi'âlet), nisyân (fi'lân), şükrân (fu'lân), cerayân (fa'alan), hareket (fa'âlet) gibi. *Mimli masdarlar*: Baş taraflarına mim harfi getirilmek suretiyle yapılan ve üçlü masdarlarla aynı mânayı taşıyan kelimelerdir. Dört vezinde olurlar: maksad, mebhas (mef'al), mevlid, mevkib (mef'il), mefharet, merhamet (mef'alet), mağfiret, ma'rifet (mef'ilet) gibi. Mezîdüñfiñ (kıyasî) masdarlar aslen üç harften ibaret olan kelimelere, belirli kurallara göre zâid harfler getirilmesi suretiyle meydana gelen masdarlardır. Arapçada 12 babdırlar. Osmanlıcada bunların 9 bâbı (vezni) kullanılmıştır: ikrâm (if'âl), tezyid (tef'il), münâsebet (müfâ'alet), inkisâr (infiâl), iftihâr (iftiâl), iğbirâr (if'ilâl), tekebbür (tefa'ül), tevâzün (tefâül), istihsâl (istif'âl) gibi.

İsm-i fâil ve İsm-i mef'ûl

68. İsm-i fâil etken (mâlûm - aktif), ism-i mef'ûl (mechûl - passif) fiillerden yapılan partisiplere karşılıktır. İsm-i fâil masdarın ifade ettiği iş ve hareketi yapan kimse ve nesneyi, ism-i mef'ûl fiilin gösterdiği iş ve harekete mâruz kalan kimse ve nesneyi gösterir. Üçlü masdarların ism-i fâili (*fâil*, ism-i mef'ûlü *mef'ûl* vezninde olur: tâlib (isteyen), matlûb (istenilen) gibi. Kiyasî masdarların ism-i fâil ile ism-i mef'ûlleri belirli vezinlerle yapılır, aralarında sadece son hecedeki seslide fark vardır. Sesli «i» ise kelime ism-i fâil, «a, e» ise kelime ism-i mef'ûl'dür. müsbit (isbat eden)-müsbet (isbat edilen), *müf'îl-müf'al* (if'âl'den); mürettib (dizen, sıralayan)-müretteb (dizilen, sıralanan), *müfa'îl-müfa'al* (tef'îl'den); müşâhid (gören)-müşâhed (görülen), *müfâîl-müfâal* (müfâale'den); münkesir (kırılan) münfail (infiâl'den, ism-i mef'ûlü yok); müktesib (kazanılan, elde eden)-mükteseb (kazanılan, elde edilen); *müftaîl-müftaal* (iftiâl'den); mütecessis (araştıran)-mütecesses (araştırılan) *mütefa'îl-mütefa'al* (tefa'ül'den); muğberr (güçenen, tozlanan) *müf'all* (if'ilal'den, ism-i mef'ûlü yoktur); mütezâyid (artan, çoğalan)-mütezâyed (arttırılan) *mütefa'îl-mütefâal* (tefâül'den); müstahzır (hızırlayan)-müstahzar (hazırlanmış), müstaf'îl-müstaf'al (istif'alden).

Sıfat-ı müşebbehe

69. İsm-i fâillere benzedikleri için bu şekilde adlandırılan sıfat-ı müşebbeheler, fiilden türemiş sıfatlar olup değişmeyen, devamlı bir nitelik ve hâli bildirirler. Türkçedeki nitelendirme sıfatları ve fiilden -kan, -ken- kın, -kin ekleriyle yapılan sıfatlar bunlara karşılıktır. Osmanlıcada en çok «fâil» ve «ef'al» (renk, kusur ve noksanları bildirir) vezinleri kullanılmıştır: cemâl (güzel), kalîl (az); ahmer (kırmızı), ebkem (dilsiz) gibi.

Mübâлага-i fâil

70. Çokluk anlamı taşıyan ism-i fâillerdir. İki vezni (fa'âl fa'ül) çok kullanılmıştır: seyyâh (çok gezen), sabûr (çok sabreden) gibi.

İsm-i tafdîl

71. Vasıf anlamının bir kimse veya nesnede nisbî veya mutlak fazlalığını gösteren sıfatlardır. Karşılaştırmacı (emparatif) ve üstünleyici

(süperlatif) mâna ifade ederler. Tek vezinleri (ef'al) vardır: echel (daha câhil, en câhil), elyak (daha lâyük, en lâyük) gibi.

İsm-i mekân

72. Yer gösteren kelimelerdir. Üç vezinde (mef'al, mef'alet, mef'il) bulunurlar: ma'bed (tapınak, ibadet yeri), mahkeme (hüküm verilen yer) menzil (konak, konulan yer).

İsm-i zaman

73. Zaman bildiren kelimelerdir. İki vezni vardır, az kullanılır: mevsim, mevlid (doğum zamanı. Hz. Muhammed'in) gibi.

İsm-i âlet

74. Âlet ve vasıta ismi olan kelimelerdir, daha çok mif'al ve mif'âl vezinleri kullanılmıştır: micmer (tütsü kabı) miftâh (anahtar) gibi.

İsm-i tasgir

75. Küçültme ismidir, iki vezni (fu'ayl, fu'ay'il) kullanılmıştır: ubeyd (kulcağız), uveylim (küçük âlem) gibi.

İsm-i mensûb

76. Mensupluk, aitlik bildirir. er. Kelimenin sonuna ye harfi getirilmek suretiyle (arapçada «-iyyun», Osmanlıcada «-î» okunur) yapılır. Pek çok kullanılmıştır: fennî (fenne mensup), Mısırî (Mısırlı) gibi.

Mec'ûl masdar

77. Fiilden türemiş sıfatların ve bazı isimlerin sonuna «-iyyet» eki getirilerek masdar yapılır. Bunlara mec'ûl (yapma, sun'î, ca'lı) masdar adı verilir. Türkçede «-lık, -lik» ekiyle yapılan isimlere karşılıktır. Bu çeşit masdarlar Arapçada yoktur, Osmanlıcada yapılmıştır: insân-iyyet, câhil-iyyet gibi.

Arapça çokluklar

78. Arapça kelimelerin Arapçaya göre yapılan çoğul şekilleri Osmanlıcada pek çok kullanılmıştır. Arapçada çokluğun kıyasî (kurallı) ve mükesser (kırık) olmak üzere iki çeşidi vardır. Ayrıca bir de tesniye (ikili çoğul) vardır. Kurallı çokluk müzekker (maşculin) kelimelere «-în», müennes (feminin) kelimelere «-ât» ekleri getirilmek sûretiyle yapılır: memur-în (memurlar), ihrac-ât (ihraclar) gibi. Mükesser (kırık) çoğulların birçok vezni vardır: eşcâr (ağaçlar-ef'âl), erâzil (en reziller-efâil), ekâlim (iklimler, ülkeler-efâil), ketebe (kâtipler-faale), hurûf harfler-fuûl), eşkiyâ (şâkiler-ef'ilâ), küffâr (kâfirler-fu'âl), bilâd (beldeler-fiâl), şühedâ (şehidler-fualâ), şerâit (şartlar-feâil), havâdis (hâdiseler-fevâil), mekâtip (mektebler-mefâil) gibi.

Edatlar

79. Bağlama edatı olarak fakat, lâkin, ammâ, ve, hattâ, velev, illâ, elbet (elbette), hâşâ kullanılmıştır. Harf-i cerlerin de büyük kısmı (bi, ilâ, an, alâ, fî, ke, li, min) Osmanlıcaya girmiştir: bi'l-vasita (vasita ile), ile'l-ebed (ebede kadar, sonsuz), an-aslin (aslından), ale'l-âde (âdet üzere, olagan), fi'l-asl (aslında), li-maslahatin (iş için, işten dolayı), min-el kadîm (eskiden beri), ke-zâlik (bunun gibi, böylece) gibi.

Farsça Unsurlar

Osmanlıcada farsça kelimeler de çok kullanılmıştır. Bunların büyük bir kısmı isim ve sıfatlardır. İsim ve sıfatların yalnız basit olanları değil, birleşik olanları da çok sayıda dilimize girmiştir. Osmanlıcada isim ve sıfat tamlamaları ise, hemen hemen tamamıyla farsça kûrallara göre yapılmış, Arapçanınkilere pek az yer verilmiştir. Ayrıca, fazla olmamakla beraber, bâzı edat ve zarflar ile bunlardan yapılan birleşik şekiller de kullanılmıştır. Arapçanın fiilleri gibi, Farsçanın fiilleri de Osmanlıca'da yer tutmamıştır. Arapça masdarlar Osmanlıca'da bütün çeşitleriyle ve en geniş şekilde kullanıldığı halde, Farsça masdarlar hiç kullanılmamıştır.

Türemiş isim ve sıfatlar

80. Yer isimleri -gâh, -istan, -zâr, -kede, -sâr ekleriyle: ikamet-gâh, ibadet-gâh; gül-istan, Türk-istan: lâle-zâr, harâbe-zâr; mey-kede, büt-

kede; seng-sâr, kûh-sar. Alet ismi -dân ekiyle: nemek-dân (tuzluk), buhur-dân gibi. Meslek, fâillik, muhafızlık isimleri -bân, -ger ekleriyle: bag-bân (bahçıvan), âhen-ger (demirci) gibi. Küçültme -çe ekiyle: bağ-çe, bâzi-çe (oyuncak) gibi. Masdar anlamı ile isim -î eki ile: mest-i (sarhoşluk), peri-sanî (perişanlık) gibi. Nisbet sıfatları -mend, -nâk, -ver, -yâr, -gûn ile: derd-mend (dertli), elem-nâk (elemli), hüner-ver (hünerli), baht-yâr (bahatlı), gam-gûn (gamlı) gibi. Renk sıfatları -gûn, -fâm, -î ekleriyle: gül-gûn (penbe), lâle-fâm (kırmızı), nîl-î (mavi, çivit rengi) gibi. Benzetme sıfatları: -vâr, âsâ, -veş ekleriyle: perî-vâr (peri gibi), meh-âsâ (ay gibi), mihr-veş (güneş gibi) gibi. Yapıcılık sıfatları -kâr, -ger ekleriyle: hile-kâr, sitem-ger (zulüm eden) gibi. Lâyıklık sıfatları -vâr, -âne ekleriyle: şâh-vâr (şaha lâyık, şahane), dost-âne (dostçasına) gibi. Öneklerle (bâ- «ile», bî- «-siz», nâ- «-sız», ber- «üzere», der- «içinde», hem- «daş, -deş») yapılan sıfatlar: bâ-haber (haberli), bî-günâh, nâ-pâk (temiz olmayan), ber-devam (devamlı), der-hâl (o anda), hem-cins (aynı cinsten olan) gibi. Fiilden türeyen isim ve sıfatlardan fiil isimleri -e, -iş -âr; partişipler -ende, -ân ve -e ekleriyle yapılır: bûs-e (öpme), rev-iş (gidiş), güft-âr (söz); hân-ende (okuyan, okuyucu), gir-ân (ağlayan), âzurd-e (incinmiş) gibi.

Birleşik isim ve sıfatlar

81. Birleşik isimler iki kelime arasına bağlama edatı (atıf edatı u, ü) getirilmek veya tekrarlamalarla yapılır: güft-ü-gû (dedikodu), piç-ü-tâb (kıvrım, sıkıntı, ızdırıp), nâz-ü-niyâz; gûn-â-gûn (renk renk, çeşit çeşit), ser-â-ser (baştanbaşa), rû-be-rû (taraf taraf) gibi. İsim tamlamalarından izafet kesresini kaldırmak veya ters çevirmek suretiyle yapılanlar da vardır: ser-muharrir (ser-i muharrir'den), mehtâb (tâb-ı meh'den). Birleşik sıfatlar isim ve sıfat tamlamalarından aynı şekilde meydana getirilirler: sâhib-kemâl (sâhib-i kemâl'den), dilşâd (dil-i şâd'dan), şîrin-zebân (zebân-ı şîrin'den, pûlad-beden (beden-i pûlad'den). Birleşik sıfatlar isimlerden sonra partişipler ve fiillerin emir kökleri ile de yapılır: eşk-rizân (gözyaşı döken), felâket-zede (felâkete uğramış), dil-ber (gönlü götüren, güzel) gibi.

Edatlar

82. Farsça bağlama ve ünlene edatlarından u, ü hem, ne... ne, yâ... yâ, eğer, ger, meger, gerçi, şâyed, velî, lîkin, lîk, belli, çün, çünki, zîrâ, binâ-ber-în, hele, henüz, kâş, kâşki, gûya, ey, ayâ, -a, -yâ; zinhâr, peh

peh, âferin, zehî, âh, ey-vây, vây, dirîğ, dirîğa, efsûs; âyâ, bes, pes, çendân, her, hiç, hemân, hemîn, hergiz kullanılmıştır.

OSMANLICA İSİM VE SIFAT TAMLAMALARI

83 Osmanlı yazı dilinde Türkçeden fazla Farsça kaideye göre yapılan isim ve sıfat tamlamaları kullanılmıştır. Arapça tamlamalara farsçadakiler kadar yer verilmemiştir. Farsça ve Arapçada Türkçenin aksine tamlayan (muzâfün ileyh), tamlanan (muzaf)dan sonra gelir. Sıfat tamlamalarında da Türkçede önce sıfat, sonra isim; Farsça ve Arapçada önce isim, sonra sıfat gelir. Osmanlıcada Farsça ve Arapça izafetin her çeşidi (lâmiyye, beyaniyye, teşbihiiyye) bol bol kullanılmıştır; Câm-Cem (Cem'in kadehi), âvâz-ı bülbül (bülbül sesi), tîr-i müjgân (kirpikler oku, oka benzeyen kirpikler). Arapça tamlamalarda ikinci kelimenin başında «el-» harf-i târifi (artıklı) bulur: sultân-uş-şüarâ (şairlerin sultanı), düvel-ül-muazzama (büyük devletler) gibi. Farsça kaideyle ve arapça kelimelerle yapılan sıfat tamlamalarında isim ile sıfat arasında müzekkerlik-müenneslik bakımından uygunluk aranır (Arapça tamlamalarda olduğu gibi) : hizmet-i mecburiyye (mecburî hizmet) kütüb-i kadîme (eski kitaplar) gibi.

ANADOLU AĞIZLARI

Anadolu ağızlarında Eski Anadolu Türkçesi'ne benzeyen hususlar ve o devreden kalan bazı kelimeler ve izler görülür. Esas yazı dili ile olan farkı daha çok fonetik ve biraz da kelime hazinesi yönündendir.

Anadolu ağızları Güneybatı Anadolu, Orta Anadolu, Doğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu (Karadeniz), Güneydoğu Anadolu, Kuzeybatı ve Kastamonu olmak üzere başlıca altı bölgeye ayrılır. Doğu Anadolu ağızları Azeri Türkçesi'ne yakındır.

KELİME HAZİNESİ (Lexique)

Modern Türkiye Türkçesi'nin kelime hazinesi 35-40 bin civarındadır. Bunlar Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca devresindeki kelimelerle, Anadolu halk ağızlarındaki kelimeler eklenince, Türkiye Türkçesi'nin umumî kelime hazinesi 70-75 bin kelimeyi bulur.

Türkçe de her medenî dil gibi, başka dillerle kelime alışverişinde bulunmuştur. Eski Türkçe devresinden bugüne gelmiş metinlerden Orhun

yazıtlarında (Köktürkçe) pek yabancı kelime bulunmadığı halde, Uygurca metinlerde, Buda dini tesiri ile Sanskritçe menşeli bir çok kelime görülmektedir.

Geçiş devri Türkçesi (Orta Türkçe) saflığını kaybetmemiştir. Karahanlı devri eserlerinde, İslâmiyeti kabul etmemiz dolayısıyla, arapça ve farsça kelimeler görülmekle beraber, sayıca fazla değildir. Türkçe üzerinde Arapça ve Farsça'nın tesiri yeni edebî diller olan Çağatayca, Âzeri ve Osmanlı lehçelerinin teşekkülünden sonra artmıştır. İslâm medeniyeti devresine girildikten sonra din dili sayılan Arapça'dan ve edebiyat dili kabul edilen Farsça'dan dilimize pek çok kelime ve gramer şekli geçmiştir. Durum Osmanlıca için olduğu kadar, Âzeri ve Çağatay edebî dilleri için de aynıdır.

Osmanlı klâsik edebî dili 17. asırdan itibaren büsbütün halktan uzaklaşmış; Türkçe, Farsça ve Arapça'dan meydana gelen ve Türkçe'nin sentaksını esas alan karma bir dil haline gelmiştir. Bu haliyle, Osmanlı edebiyatının hususiyle şiir dili (divan şiri dili) —fiiller dışında— klâsik Fars şiir diline benzemektedir.

Halk dilinden, sade Türkçe'den uzaklaşan klâsik Osmanlı edebî dilinin sadeleştirilmesi için 15. asırdan başlayarak muhtelif kimseler düşünceler ileri sürmüştür. Dili sadeleştirme düşüncesi Tanzimat'tan sonra genişlemiş ve gelişmiş 1912 de Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi fikir adamı ve edebiyatçıların ortaya attığı «Yeni lisan» ve «millî edebiyat» görüşlerinden sonra millî bir cereyan halini almıştır. Türkçe'nin sadeleştirilmesi ve halk dili ile yazı dilinin birleştirilmesi işi, 1918 den sonra yetişen «Millî edebiyat» mensubu edebiyatçıların eserleriyle gerçekleştirilmiştir. Atatürk 1932 de Türkçe'yi çeşitli yönlerden incelemek, ilmî terimleri Türkçeleştirmek maksadıyla Türk Dil Kurumu adıyla bir dernek kurmuştur.

Türkiye Türkçesi üzerinde Batı dillerinin hususiyle Fransızca'nın da oldukça büyük tesiri olmuştur. Son zamanlarda İngilizce'den de dilimize bir hayli kelime girmiştir. Büyük bir kısmı Fransızca kelimeler olan Batı dillerinden gelme kelimelerin (İtalyanca, İspanyolca, Rumen v.s. menşeli olanlar da dahil) sayısı 9-10 bini bulmaktadır. Bunların bir kısmı dile önceden girmiş ve yerleşmiştir. Bir kısmı ise terim mahiyetindedir. Dili sadeleştirme cereyanı son zamanlarda kısmen Batı dillerinden gelen kelimelere karşılık bulmak yoluna yönelmiştir. Bu gün için Türkiye Türkçesi'nin en önemli meselesi ilmî terimleri türkçeleştirmek, yenilerini Türkçe'den yapmak ve Batı dillerinden gelen kelimelere karşılık bulmak hususlarıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Burada Türkiye Türkçesi ile ilgili eserlerin belli başlıları gösterilmiştir.

R. Rahmeti Arat, *Türk Şivelerinin Tasnifi* : Türkiyat Mecmuası, X, İstanbul 1953.

Tahsin Banguoğlu, *Ana Hatlarla Türk Grameri*, İstanbul 1940, 2. baskı, İstanbul, 1979; *Türk Grameri - I; Sesbilgisi*, Ankara 1959. *Türkçenin Grameri*, İstanbul 1974.

Louis Bazin, *Structure et tendances communes des langues turques* : Philologiae Turcicae Fundamenta, I, Wiesbaden 1959, s. 11-19.

Ahmed Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, I-II, İstanbul, 1958, 1964; *Die anatolischen und rumelischen Dialekte* : Philologiae Turcicae Fundamenta, I, Wiesbaden 1959, s. 239-260.

Jean Dénys, *Grammaire de la Langue Turque-Dialecte Osmanlı*, Paris 1921; *L'Osmanlı Moderne et le Türk de Turquie* : Philologiae Turcicae Fundamenta, I, Wiesbaden, s. 182-239; *Principes de Grammaire Turque*, I, Paris 1955; *Structure de la Langue Turque* (Conférences de l'Institut de Linguistique de l'Université de Paris, IX), Paris 1950.

A. Dilaçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara 1964.

Ahmed Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi*, İstanbul 1945.

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1962.

K. Grönbech, *Der Türkisch Sprachbau*, Copenhague 1936.

Ragıp Hulusi Özden, *Tarihsel Bakımdan Öztürkçe ve Yabancı Sözlere Fonetik Ayraçları*, I-II, İstanbul 1937.

Faruk K. Timurtaş, *Dil Dâvası ve Ziya Gökalp*, İstanbul 1965; *Eski Türkiye Türkçesi*, XV. yüzyıl, İstanbul 1977; *Osmanlıca Grameri*. İstanbul 1964, 2. baskı İstanbul 1979.

C.F. Vogelin ve M.E. Ellinghausen, *Turkish Structure* (Türkçesi : *Türkçenin Yapısı*, Saffet Korkut ve Vecihe Kılıçoğlu tercümesi), Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, III/4 ve 5 IV/I, Ankara 1945.